

Yrkesetiska riktlinjer för socioionomer

Detta dokument markerar etikens betydelse för professionellt socialt arbete. Det innehåller yrkesetiska riktlinjer för socioionomer samt en översiktlig introduktion om etik i socialt arbete.

Introduktionen ger en bakgrund till de yrkesetiska riktlinjerna och innehåller också kommentarer till flera riktlinjer. Inledningsvis framhålls att etiska värderingar och överväganden är en del av den mänskliga tillvaron. Därefter beskrivs viktiga etiska problemområden i socialt arbete och sedan tecknas en etisk grundsyn för det sociala arbetet. Ett resonemang förs också om hur de etiska riktlinjerna kan användas och hur de kan kompletteras med andra etiska bedömningsmodeller.

En avsikt med detta dokument är att framhålla viktiga etiska värden och att klargöra etiska komplikationer i socialt arbete. Dokumentet avser också att stimulera till reflektion och samtal om etik inom socialt arbete och att bidra till en utveckling av socioionomernas professionsetik.

De etiska riktlinjerna för socioionomer ger inte ett heltäckande regelsystem. Det handlar snarare om att ange en generell professionsetisk inriktning som vägledning för ställningstaganden i enskilda valsituationer i socialt arbete.

Det finns olika uttryck för att beteckna de personer som är föremål för socialt arbete. Uttrycken varierar med insatsernas sammanhang och karaktär. Det kan exempelvis vara fråga om elever, patienter, klienter, gäster och brukare. I det här dokumentet används uttrycket *klient* som en generell benämning.

Dessa yrkesetiska riktlinjer har utarbetats av Akademikerförbundet SSRs etikråd och antagits av förbundsstyrelsen i januari 1997.

ETIK I SOCIALT ARBETE

Värderingars grund och betydelse

Etiska värderingar och reflektioner är en del av den mänskliga tillvaron. Människan har en etisk inriktning. Vi reagerar, tänker och handlar delvis utifrån moraliska aspekter.

En genuint etisk hållning förutsätter en grundläggande värde- och kärlekserfarenhet, en förpliktande förståelse av den andra människans betydelse och av livets värde. I den meningen är kärlek ett centralt tema inom etiken. Utan värde- och kärlekserfarenhet saknar moralen en djupare personlig förankring. Etik enbart under teman som rationell egoism, lydnad, grupstryck eller egen samvetsvård är inte tillräcklig, eftersom den inte berörs av kärlek och på allvar har upptäckt den andra människan och det egna livets giltighet.

Etiken formas i livets sociala samspel och spänningar, utan att vi alltid är medvetna om det. Men vid klara konflikter i fråga om värden eller lojaliteter tvingas vi reflektera över vilken av flera möjliga handlingar vi bör välja.

Vår etiska sensibilitet och rationalitet kan utvecklas genom bearbetning av etiska frågor i reflektion och samtal. Sådan reflektion har lett fram till centrala etiska grundpositioner i den mänskliga kulturen. En viktig grundposition är idén om det lika människovärdet, med dess inriktning mot att varje människa skall omfattas av respekt och omsorg samt vara delaktig i samhällslivet.

Våra värderingar har betydelse för de värden som uttrycks och skapas i arbetslivet. Värderingar uttrycks inte bara i uttalade åsikter, de tar sig också formen av attityder, handlingar och strukturer. Vi bör inte minst vara uppmärksamma på värderingar i yrkesverksamheter som har en direkt social karaktär med inslag av makt, som till exempel socialt arbete, vård, omsorg, undervisning och ledarskap. Vilka etiska problem och dilemman ställs vi då inför i socialt arbete?

Etiska problemområden

Det finns flera olika typer av etiska problem eller dilemman för socialt arbete och de kan delas in på olika sätt. Utan anspråk på fullständighet kan följande problemområden antyas:

Grundvärden och mål. Vilka ideologiska utgångspunkter och samhällliga mål bör det sociala arbetet ha? De honnørsord som finns i så kallade portalparagrafer uttrycker sådana grundvärden och mål. Även Regeringsformen anger värden av det slaget:

Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd skall vara grundläggande för den offentliga verksamheten. Det skall särskilt äligga det allmänna att trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet och för en god levnadsmiljö. (Ur RF 1 kap, 2 §)

Hur skall dessa värden relateras till andra honnørsord inom området, som till exempel valfrihet, kvalitet och effektivitet?

Regler, insatstyper och prioriteringar. När lagstiftningens grundvärden och mål skall gestaltas i praxis aktualiseras ett flertal frågor: Inom vilka områden behövs det insatser? Vilka generella ambitioner bör gälla i fråga om insatser på samhällsnivå, för närsamhället, arbetsplatser, grupper och individer?

Ett annat sätt att ställa frågorna handlar om vilka konkreta förpliktelser och ambitioner det offentliga samhället bör ha gentemot medborgaren. Vad bör överlåtas till individens eget ansvar? Vilka nivåer bör finnas på ekonomiskt bistånd och vilka villkor bör vara uppfyllda för att få sådant bistånd? Bör det bland dessa villkor finnas motprestationer och av vilket slag i så fall? Vilka krav- och kontrollstrukturer bör finnas i socialt arbete? Hur bör ett regelverk

vara utformat för att dels värna om en likartad behandling, dels ge utrymme för flexibilitet och individuellt hänsynstagande? Hur skall man väga kostnader mot förväntade effekter, till exempel i fråga om behandling av missbrukare? Ett flertal andra frågor kan ställas om det sociala arbetets organisering och inriktning på olika nivåer.

Lojaliteter och förpliktelser. I synnerhet inom en offentligt reglerad befattning står en socionom i många förpliktande relationer. Det kan vara till lagen, huvudmannen för verksamheten, överordnade (politiker, chefer), jämställda kollegor, underordnade medarbetare, klienter samt övriga medborgare. Vi har också förpliktelser som avser våra närstående och det egna livet. Lojalitetskonflikter kan uppkomma mellan dessa kategorier men också inom varje kategori.

Inom ramen för de generella förpliktelserna gentemot klienter och andra medborgare anges i dessa riktlinjer att en socionom har särskilda förpliktelser gentemot personer och grupper som befinner sig i en speciellt utsatt och svår situation. Men vilka uttryck bör dessa särskilda förpliktelser ta sig? Socionomen har ett uppdrag från både klienten och samhället att företräda klienten i samhället, men inte med nödvändighet mot olika institutioner i samhället.

Intresse- och idékonflikter. Problem i fråga om förpliktelser och lojaliteter kan höra samman med intresse- eller idékonflikter. Flera sådana motsättningar kan identifieras, till exempel mellan socionomer och klienter, mellan en klient och andra personer, mellan olika klientgrupper, mellan klientgrupper och andra medborgare, mellan institutioner och klientgrupper, mellan arbetsgivare och socionomer, mellan olika institutioner samt mellan olika professioner inom en institution.

Dessa konflikter kan ibland vara uttryck för motsatta intressen av mer eller mindre rationellt och legitimt slag. Det kan också vara fråga om ideologiska motsättningar, konflikter mellan oförenliga idéer om det faktiska eller ideala samhället.

Hjälpare eller kontrollant. Ett klassiskt problem i socialt arbete uttrycks som konflikten mellan socionomens roll som hjälpare och kontrollant, behandlare och utredare. Ett uttryck för denna dubbelhet är att uppgifter om en klient som framkommer i en omsorgs- eller stödrelation kan av samma handläggare senare anföras mot klienten i en myndighetsutövande relation.

Hur skall denna problematiska kombination av omsorg och makt hanteras? I vilken utsträckning kan och bör problemet hanteras genom att det sociala arbetet struktureras så att vissa personer arbetar enbart som "hjälpare", andra enbart som "kontrollanter"? Men skapar inte en sådan struktur en märklig kluvenhet i det sociala arbetet och en äventyrlig ensidighet hos de yrkesverksamma inom området? Dessutom finns det en risk att maktaspekten görs osynlig i det som uppfattas som "ren" hjälpverksamhet.

Problemet att förena rollerna som hjälpare och kontrollant kan också ses som en psykologisk komplikation och ett metodproblem. Det handlar om svårigheten att integrera olika roller och typer av insatser i den professionella kompetensen. Från klientens perspektiv handlar det om vilken tillit och öppenhet man vågar ha gentemot de yrkesverksamma inom socialt arbete.

Självbestämmande och tvång. Frågan om självbestämmande och tvång kan ses som en del av problemet om hjälpare och kontrollant. Problemet ser olika ut beroende på vilket samhällsområde det gäller. Inom till exempel rättsväsendet, den militära värnplikten och grundskolan finns det begränsningar i självbestämmandet som inte är särskilt kontroversiella. Komplikationerna ökar då det är fråga om psykiatrisk tvångsvård och tvångsvård av missbrukare. Problemet självbestämmande eller frivillighet kontra tvång är också aktuellt i samband med insatser för barn som befaras ta skada i sin familjemiljö.

Vilka former av tvångsmakt kan vara etiskt legitima inom dessa respektive områden och hur ser den etiska argumentationen och sakliga konsekvensbedömningen ut för att legitimera sådan makt?

Kunskap och tolkning. Inom socialt arbete finns det etiskt känsliga problem som har att göra med vilken kunskap man bör inhämta, hur denna kunskap skall hanteras och hur viss information skall tolkas. Detta berör frågor om sekretess och konfidentialitet samt olika typer av personomdömen. Vilka sammanfattande omdömen är det etiskt rimligt att göra om en person?

Åtgärd och insats. Ett tidigare problemområde berörde regler, prioriteringar och insattyper i socialt arbete. Problemet var då av generell och strukturell karaktär. De vardagliga etikproblemen handlar oftare om vilka specifika åtgärder och insatser som bör göras i ett visst ärende, i förhållande till en bestämd person i en konkret situation.

Personvärdering. En del av de egenskaper en klient har eller de förhållanden klienten lever under riskerar att påverka värderingen av klienten – klientens status – på ett diskutabelt sätt. Om en klient har låg självuppskattning och saknar förväntningar på framtiden kan det färga av sig på handläggarens värdering och attityd. Andra faktorer som kan påverka en (ofta omedveten) värdering av en klient kan till exempel ha att göra med klientens livsstil, attityder, åsikter och sociala relationer. Det är främst ett praktiskt etiskt problem hur handläggaren kan undvika att styras av sådana faktorer.

Grundinställning, bemötande och relation. Bemötandet uttrycker personvärdering i praktiken. Men alla sidor i bemötandet är inte bestämda av ett etiskt val. Bemötande i socialt arbete gestaltas i ett samspel och handlar lika mycket om stödinsatsernas, behandlingsarbetets och omsorgens pedagogik som dess etik.

Det bemötande man väljer kan dels vara uttryck för en personlig grundinställning till andra människor, dels handla om en professionell bemötanderepertoar. Handläggarens hållning i ett "offentligt möte" kan beskrivas med ett flertal nyckelord, till exempel: empati, respekt, ansvar, engagemang, tillit, varsamhet, jämlikhet, ödmjukhet och uppriktighet.

Utöver att diskutera sådana uttryck kan vi söka mera sammanfattande kategorier för grundinställning, bemötande och relation i socialt arbete, exempelvis paternalism, medlevarskap, saklig omsorg, välvillig neutralitet samt konflikt och konfrontation.

Vad är önskvärt i fråga om bemötandets och relationens karaktär? Vilka nyckelord är relevanta för olika former av socialt arbete? Bör man uppfatta socialt arbete mera relationsorienterat och framhålla dess karaktär av "ovisst möte" eller bör man snarare ha en mera instrumentell grundsyn och sträva efter effektiv och målinriktad handläggning?

Etisk grundsyn

Sociala villkor och samhällets strukturer påverkar i hög grad människans liv och utvecklar eller hämmar hennes frihet och kapacitet. Uppmärksamhet på samspelet mellan samhälle och individ är viktigt både för att förstå vissa former av utsatthet och för att välja relevanta åtgärder och stödinsatser.

Alla människor har lika värde oavsett kön, etnisk bakgrund, religiös tro, politisk uppfattning, prestationer och livsupplevelser. På ett personligt plan innebär det att varje individ är en medmänniska, värd respekt, omsorg och inflytande. Det betyder, på en politisk nivå, att det offentliga samhället bör värna om medborgarnas välfärd samt deras rätt till självbestämmande och lika inflytande över samhällets angelägenheter. Förpliktelser för det offentliga samhället kan ses som ett uttryck för medborgarnas ansvar mot varandra.

För socialt arbete betyder människors lika värde att var och en så långt det är möjligt bör bemötas

som en jämlik person. Dessutom bör insatser göras på likvärdig grund för varje klient och med respekt för klientens självbestämmande.

Socialt arbete grundar sig på och uttrycker ett flertal värden och normer. Det uttrycker livsideal och mål för samhällslivet och anger en social etik. Socialt arbete utgår från mänskliga rättigheter, medkänsla och solidaritet med människor i en utsatt situation. Viktiga mål för arbetet är jämlikhet, rättvisa, trygghet, utveckling, självförverkligande, ansvarstagande och konfliktlösning på olika nivåer i samhället.

Det sociala arbetet bör utformas så att det stärker det civila samhället och utvecklingen av en aktiv och solidarisk medborgarroll. Vissa offentliga sociala insatser sker i samspel med medborgarsammanslutningar som till exempel klientorganisationer och andra sociala frivilligverksamheter.

Socialt arbete bör respektera människans autonomi och utgå från hennes eget ansvar. Utgångspunkten bör vara att människan kan påverka sin situation genom sina egna resurser. Hon har ansvar för sitt eget och andras liv och för det livsinnehåll hon skapar genom sina handlingar.

Det finns dock omständigheter som har den karaktären att en person inte är beslutskapabel och därigenom hamnar i djupgående självdestruktivitet. Då har det offentliga samhället ett ansvar att värna personens liv och hälsa även om åtgärderna strider mot personens autonomi. Inslag av tvång måste dock begränsas och endast användas då klientens grundläggande välfärdsvillkor hotas eller då minderårigas rättigheter och behov inte kan tillgodoses på annat sätt. Användning av tvång förutsätter också att alla andra möjligheter har övervägts och befunnits otillräckliga. Tvång bör dessutom endast tillämpas när det utifrån vetenskap och beprövad erfarenhet är sannolikt att det ger avsedda goda effekter.

Det offentligt finansierade sociala arbetet förutsätter samhällsekonomiska resurser och en välfärdspolitisk opinion som ser det sociala arbetets värde. En omsorgsfull resursanvändning och hög

kvalitet bör eftersträvas i arbetet, främst för klientens skull, men också för att socialt arbete skall ha samhällslegitimitet och därmed långsiktigt få tillgång till resurser.

Strävan efter kvalitet medför också en inriktning mot kunskaps- och kompetensutveckling samt en öppenhet för kritisk granskning och utvärdering av den egna verksamheten.

Valet att bli socionom kan ha etiska inslag, med en ambition att stödja utsatta personer och grupper, bidra till människors utveckling och verka för samhällsförändringar.

Vissa klienter eller klientgrupper som socionomer arbetar med har låg social status. De kan utsättas för nonchalanta eller föraktfulla attityder från andra medborgare och hotas inte sällan av våld och övergrepp av sina närstående.

Socionomens profession bör helt avvika från alla nedvärderande mönster. Istället bör värdering, bemötande och insatser bestämmas av erkännandet av alla människors höga och lika värde.

Etik är en kompetensfaktor för att kunna göra ett kvalificerat socialt arbete. Etisk kompetens tycks ha två sidor. Den ena sidan kan betecknas som *etisk medvetenhet*. Det handlar om kunskap, kritiskt tänkande, analysförmåga och relevanta bedömningar. De personer som har ansvar för det sociala arbetet, inte minst de professionella inom området, bör med andra ord vara medvetna om etiska grundvärderingar för arbetet och ha förmåga att göra omdömesgilla överväganden i olika typer av etiska vallsituationer. De bör också kunna ge skäl för sina bedömningar.

Den andra sidan i en etisk kompetens kan betecknas som *moralisk mognad* och avser personliga erfarenheter och attityder samt handlingskraft och uthållighet. En grundläggande etisk kompetens i denna mening består i förmågan till en personlig förståelse av en människas värde och insikt om betydelsen av hennes välfärd. Innebörden i en moralisk mognad kan vidare anges med uttryck som medkänsla, respekt, sanningskärlek, noggrannhet, ödmjukhet, mod och generositet.

Etiska riktlinjer och bedömningsmodeller

Den etiska kompetensen inom en profession kan stärkas genom olika stödstrukturer. Utbildning och handledning kan ha sådana stödfunktioner. Ett viktigt stöd för professionsetiken kan utgöras av yrkesetiska riktlinjer.

Följande riktlinjer kan relateras både till en pliktetisk och en konsekvensetisk modell. Riktlinjerna kan uppfattas så att de har en direkt etisk giltighet och alltså utgör en omedelbar förpliktelse. Men de kan också tolkas så att de får sin etiska giltighet genom att det sannolikt ger goda konsekvenser om man följer dem. Man kan också kombinera dessa två synsätt, vissa riktlinjer kan tolkas pliktetiskt och andra konsekvensetiskt.

Riktlinjerna anger främst grundläggande professionsetiska förhållningssätt. Men det finns naturligtvis många komplexa etiska problemsituationer i socialt arbete där riktlinjerna inte ger klart besked om hur man bör handla. De kan då kompletteras med andra etiska bedömningsmodeller.

En intressant komplettering kan utgöras av försöket att se ett problem ur de olika berörda personernas perspektiv. I tanken gör man ett slags rollbyte både med klienten, klientens närstående och med andra berörda personer. Efter en serie sådana perspektivskiften kanske det ursprungliga problemet ser annorlunda ut. De bästa förutsättningarna för rollbyten av det slaget skapas naturligtvis genom att lyssna till hur olika berörda personer bedömer situationen.

Yrkesetiska riktlinjer kan tolkas som konsekvensetiskt giltiga och de kan även kompletteras med konsekvensetiska bedömningar. Frågan blir då vilka de samlade kort- och långsiktiga konsekvenserna blir om man handlar på ett visst sätt. Bland annat följande frågor kan ställas:

Vad kan konsekvenserna bli av en viss åtgärd i en viss situation för klienter, klienters närstående respektive andra medborgare? Vilka konsekvenser är sannolika – på kort respektive lång sikt – om det sociala arbetet generellt präglas av vissa arbetsrutiner, kravstrukturer, åtgärder och former av bemö-

tande? Finns det risk för att en viss klient eller vissa klientgrupper orsakas lidande? Vad blir konsekvenserna i fråga om allmänhetens förtroende för socialt arbete?

Det gäller sedan att väga olika konsekvenser mot varandra och att välja ett handlande som sammantaget ger de bästa konsekvenserna. Det är dock flera andra överväganden som måste göras för att använda en konsekvensetisk beslutsmodell, till exempel att besvara frågan om vad som avses med goda konsekvenser. I föregående beskrivning av en etisk grundsyn för socialt arbete gavs flera exempel på vad som kan avses med goda konsekvenser och mänsklig välfärd.

Det är angeläget att det sociala arbetet utvecklar en inre kultur där det etiska samtalet är levande. Klienter, kollegor, samarbetsparter, omgivning och samhället i övrigt har rätt att kräva att en socionom och andra som bedriver professionellt socialt arbete handlar utifrån etiska överväganden och ställningstaganden. Följande riktlinjer avser att vara ett stöd för sådana överväganden.

Riktlinjerna följer inte ovanstående kategorisering av etiska problemområden för socialt arbete utan är i stället sammanförda i fyra mera omfattande kategorier. De handlar om *profession och personlighet, klienten, kollegor och arbetsplats* samt *samhälle*.

YRKESETISKA RIKTLINJER FÖR SOCIONOMER

Profession och personlighet

1 Professionellt socialt arbete bygger på vetenskap och beprövad erfarenhet, demokratiska och humanistiska värden samt bidrar till att förverkliga mänskliga rättigheter och att utveckla samhällets välfärd.

2 Socionomen ska i sitt arbete och i sin livsföring i övrigt respektera varje människas lika värde.

3 Socionomen har ett särskilt ansvar gentemot personer och grupper som är i en utsatt situation.

4 Socionomen måste använda sin professionella ställning på ett ansvarsfullt sätt och vara medveten om gränserna för den egna kompetensen.

5 Socionomen bör utveckla sin professionella kompetens och eftersträva etisk medvetenhet och moralisk mognad.

Klienten

6 Socionomen ska respektera klientens personliga integritet och främja dennes självbestämmande så länge detta inte inkräktar på samma rätt för andra.

7 Bemötandet av klienter ska grundas på respekt och en strävan efter att etablera goda relationer. Insatserna ska så långt som möjligt bygga på samarbete och samförstånd.

8 Socionomen ska upplysa klienten om rättigheter, ansvar och skyldigheter och i sitt arbete eftersträva bästa möjliga insats för varje klient.

9 Konfidentiell information och för klienten känsliga uppgifter måste handhas med den sekretess lagen stadgar och i övrigt med stor varsamhet.

10 Socionomen får inte utnyttja klientens beroendeställning.

Kollegor och arbetsplats

11 Socionomen måste hålla sig underrättad om och vara solidarisk med organisationens grundläggande målsättning.

12 Socionomen söker upprätthålla lojalitet och respekt för kollegor och andra anställda i olika befattningar samt tar ansvar för arbetsplatsens sociala miljö.

13 Socionomen är skyldig att vidtaga åtgärder för att komma till rätta med kränkningar orsakade av organisationens arbetssätt eller medarbetares eller klienters agerande. Denna skyldighet bryter andra krav på lojalitet.

Samhälle

14 Socionomen ska arbeta i enlighet med gällande lagstiftning så länge detta inte kränker grundläggande mänskliga rättigheter.

15 Socionomen bör sträva efter att skapa förtroende hos medborgarna för socialt arbete och för socionomers professionella kompetens samt vara öppen för kritisk granskning av sin yrkesutövning.

Akademikerförbundet SSRs etikråd har bestått av Margaretha Andersson, Lena Fröberg (ordf), Inga-Lill Näsman, Karin Oldegård-Ljunggren samt Mats Wretås. Dessutom har Erik Blenberger deltagit som adjungerad.